

УДК 746.3(477)
DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2019.191760>

Варивончик Анастасія Віталіївна
кандидат мистецтвознавства,
доцент Київського університету
ім. Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0002-4455-1109
varivonchik@ukr.net

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ХУДОЖНИХ ПРОМИСЛІВ УКРАЇНИ

Мета дослідження є малодослідженою та важливою проблемою, що пов'язана із діяльністю традиційних народних мистецтв та висвітленням обставин розвитку і відстеженням історичної еволюції підприємств «Укрхудожпром», які виготовляли та продукували унікальні вироби української художньої промисловості. **Методологія** дослідження ґрунтується на історичному та мистецтвознавчому аналізі з використанням літературних, інтернет-джерел та архівних матеріалів. **Наукова новизна** полягає у розкритті нових фактів та ґрунтовному аналізі документів щодо діяльності виробничо-художнього об'єднання «Укрхудожпром». На основі результатів історичного дослідження можемо зробити **висновки**, що саме у продовж шістдесяти років держава підтримувала та сприяла розвитку художньої промисловості на території України, в артілях створювались фабрики і об'єднання, які надавали можливість випуску масового виробництва, в яких працювали цехи з майстрами ручної роботи, надомники, які створювали високоцінні вироби в ткацтві, килимарстві, вишивці, кераміці, різьбленні по дереву, петриківському розписі та інші. Всі виробництва «Укрхудожпром» відвідували всесоюзні і міжнародні виставки, ярмарки, як в СРСР, так і за кордоном, отримували дипломи, мали досягнення та професійний розвиток.

Ключові слова: Укрхудожпром, артіль, майстер, художня промисловість, виробництво.

Варивончик Анастасія Віталіївна, кандидат искусствоведения, доцент кафедры изобразительного искусства Киевского университета имени Бориса Гринченка

Историческая эволюция развития художественных промыслов Украины

Цель исследования является малоисследованной и важной проблемой, связанной с деятельностью традиционных народных искусств и освещением обстоятельств развития и отслеживания исторической эволюции предприятий «Укрхудожпром», которые изготавливали и производили уникальные изделия украинской художественной промышленности. **Методология** исследования основана на историческом и искусствоведческом анализе с использованием литературных, интернет-источников и архивных материалов. **Научная новизна** заключается в раскрытии новых фактов и основательном анализе документов о деятельности производственно-художественного объединения «Укрхудожпром». На основе результатов исторического исследования можем сделать **выводы**, что именно на протяжении шестидесяти лет государство поддерживало и способствовало развитию художественной промышленности на территории Украины, в артелях создавались фабрики и объединения, которые предоставляли возможность выпуска массового производства, в которых работали цеха с мастерами ручной работы, надомники, которые создавали высоко ценные изделия в ткачестве, ковроделии, вышивке, керамике, резьбе по дереву, петриковской росписи и другие.

Ключевые слова: Укрхудожпром, артель, мастер, художественная промышленность, производство.

Varyvonchik Anastasia, candidate of study of art, associate professor, associate professor of the department of the fine art of the Kyiv university of the name of Boris Grinchenka

Historical evolution of the development of artistic crafts of Ukraine

The purpose of the article is a poorly-studied and important issue related to the activity of traditional folk arts and the coverage of the development and tracking of the historical evolution of the enterprises "Ukrhudozprom", which produced and produced unique products of the Ukrainian artistic industry. **The methodology** of the research is based on historical and art criticism analysis using literary, Internet sources and archival materials. **The scientific novelty** consists in revealing new facts and thorough analysis of documents on the activities of the industrial and artistic association "Ukrhudozprom". Based on the results of historical research, we can **conclude** that it was precisely in the course of sixty years that the state-supported and contributed to the development of the art industry on the territory of Ukraine, artels created factories and associations that enabled the production of mass production, which had workshops with handicraft craftsmen, homeworkers who created high-value wares in weaving, carpet weaving, embroidery, ceramics, carving on wood, Petrikov painting and others. All production "Ukrhudozprom" attended all-union and international exhibitions, fairs, both in the USSR and abroad, received diplomas, had achievements and professional development.

Key words: Ukrhudozprom, artel, master, artistic industry, production.

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день, величезною проблемою стало зникнення виробництва Укрхудожпром, що могло б слугувати розвитком сучасних тенденцій до місцевих особливостей художньої промисловості, культури та побуту. Важливим є набуття гострої активності відродження, сприяння і підтримки розвитку народних традицій. До таких в Україні, належить: мистецтво ткацтва, вишивки, килимарства, різьблення по дереву, вироби з металу та інші. Тому не дивно, що різні аспекти цієї теми привертають до себе увагу науковців – істориків, мистецтвознавців, культурологів.

Аналіз досліджень і публікацій. Про традиційне народне мистецтво вишивання загалом та його різні галузі, види і різновиди зокрема існує значний корпус наукових досліджень. Дослідженню еволюції традиційного народного мистецтва та його різноманітних галузей, видів і різновидів присвячено праці наукових досліджень. Значний корпус праць про мистецтво вишивання вивчали: О. Косач (1876), П. Литвинової (1887), доповіді В. Василенко (1897, 1909, 1910, 1913) є важливим інформаційним джерелом в періодичній літературі про кустарні промисли кінця ІХХ – початку ХХ століття. Під час радянського періоду мистецтво вишивання вивчали такі науковці: М. Новинська (1930, 1968), М. Куницький (1969), Л. Кравчук (1969), Л. Ульянова (1970), М. Новицкая (1972), Т. Кара-Васильєва (1978, 1980, 1984, 1993, 2000), Р. Захарчук-Чугай (1988), Є. Причепій (2009) та ін. Аналогічно виглядає справа і до

такого різновиду народного мистецтва, як домашнє ткацтво, яке досліджували: М. Новинська (1946), С. Колос (1928), С. Колос, Д. Хургін (1949), Н. Лебедева (1956), І. Кравець (1969), В. Горобець (1972), С. Сидорович (1979), А. Карась (2013). Історичні та технологічні традиції багатівікового українського килимарства розглядали: Д. Щербаківський (1927), С. Таранущенко (1968), А. Жук (1973), Я. Запаско (1973), Т. Кара-Васильєва (1997), О. Данченко (1982) та ін. Деревообробку на території України висвітлювали: К. Шонк-Русич (1982), М. Селівачов (1985, 2002), Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай, М. Станкевич (1992), Е. Шевченко (1997), Р. Одрехівський (2018). Мистецтво гончарства і кераміки оглядали: А. Арциховський (1947), А. Августиник (1957); П. Будников (1962); У. Кинджери (1967); Н. Воронов (1973), О. Голубець (1984, 1991), В. Петрашенко (1992), О. Пошивайло (1993.), В. Качкан (1994), Ю. Лашук (1998), І. Пошивайло (2000), В. Міщанин (2006). Розвідки з декоративного розпису та малювання на папері проводили: Є. Берченко (1927), проаналізовано орнаментальні мистецтва у працях: Н. Велігоцької (1938), А. Бежкович (1954), Я. Запаско (1959), Б. Бутнік-Сіверський (1977), Я. Яценко, В. Солов'єв (1982), О. Найдена (1989), В. Свенціцька, В. Откович (1991) Т. Голяк (1999), Л. Білякова (2000), Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова (2005). Детально проаналізували мистецтво парцеляну такі науковці: Б. Бутнік-Сіверський (1971), Т. Кара-Васильєва (1984), Ф. Петрякова (1995), Школьна О. (2011). Публікації та видання про гутне скло здійснили: Ф. Петрякова (1975), Й. Яцишин, Т. Жеплинський, С. Дяківський (2004).

Дотичними до теми художніх промислів України були розвідки, дослідження та захищені дисертації: Г. Івашків (2004), В. Дутка (2007), О. Дяків (2007), О. Луковська (2007), В. Андріяшко (2009), А. Радченко (2009), Л. Семчук (2009) та інші.

У цих та інших публікаціях даної тематики йдеться про зміст, особливості образної структури, про майстерність умільців, про традиції, зокрема й родові, тощо. Але мало хто з-поміж авторів, - навіть тих, у назвах праць котрих міститься термін «промисел», - звертає увагу саме на виробничий, промисловий аспект народної творчості, хоча згадані, як і інші, не названі тут, традиційні народні мистецтва здавна називаються художніми промислами.

У зазначеному легко переконалися, переглянувши відповідні публікації. А їх також чимало. Зокрема це альбоми «Художні промисли України» 1979. (ред. Н. М. Киселевої, «Декоративно-прикладне мистецтво Української ССР (1970-е – початок 1980-х років», 1986. (ред. Н. І. Вологодская, Л. Э. Жоголь). Виробничий, промисловий аспект народного мистецтва, як і мистецтва загалом, не знаходить належної уваги та висвітлення і в ряді інших публікаціях на цю та суміжні теми.

Мета ж даної статті – висвітлити малодосліджену та важливу проблему, що пов'язана із діяльністю традиційних народних мистецтв та з'ясуванням обставин розвитку історичної еволюції підприємств «Укрхудожпром», які виготовляли та продукували унікальні вироби української художньої промисловості.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох віків народні промисли України мали тривалий історичний розвиток. Такі види декоративно-прикладного мистецтва, як: ткацтво, килимарство, вишивка, різьбярство, кераміка, скло, порцеляна, ювелірна справа та петриківський розпис мають глибоке коріння. Наші пращури виготовляли речі для власних потреб (килими, вишиті сорочки, одяг, гончарні вироби, тарілки, ложки, скриньки, меблі та інше), коли власних виробів було забагато, родина їх вивозила на продаж до ярмарку і за гроші, або на обмін отримували за роботу дохід, який надавав можливість придбати необхідний одяг чи речі для дому.

Виготовлення виробів народних промислів розпочалось з майстрів-одинаків: на території України вирощували льон, коноплі для виготовлення виробів у ткацтві – майстриня сіяла і збирала сировину, що виросла, обробляла її, сушила, пряла нитку, з якої потім виготовляла тканину [5, 151]; в килимарстві – майстри тримали вівці, стригли їх, збирали вовну, чистили, сушили, виготовляли килими або речі одягу; у вишивці – вже на готовій тканині або шкірі майстриня вишивала одяг: собі, дітям, чоловіку, речі побуту (рушники, скатертини, прошви, постільну білизну) [3, 67]. Вишивка слугувала оберегом, і всі верстви населення мали вишитий одяг [4].; у гончарстві – майстер знаходив глину, збирав її і виготовляв речі побуту: миски, горщики тощо, які після виконання розфарбовувались, оброблялись глазур'ю, а потім випікались; у різьбярстві – майстер також сам заготовляв дерево, з якого виконував вироби повсякденного користування: меблі, колеса для возу тощо; у ювелірній справі також був процес виготовлення і виконання речей з металу, ковки або виготовлення ювелірних прикрас; розпис на стінах слугував оберегом у приміщенні, жінки самі виготовляли фарби і виконували орнаменти, якими прикрашали свої хати, а з часом петриківські розписи почали виконувати на посуді, скриньках, речах повсякденного вжитку [6, 190].

Після майстрів-одинаків другим етапом розвитку художньої промисловості стала кооперація (колективне співробітництво). Майстри почали збиратись і домовлялись, хто яку роботу буде виконувати. Організовувались артілі, де майстри залишались працювали на дому, більша частина роботи виконувалась взимку, в той час, коли не було роботи в полі. В артілі був Голова, який займався доставкою сировини, вів підрахунок і відслідковував терміни виконання роботи майстрами. За таким принципом працювали ткалі, килимарниці, вишивальниці, гончарі та інші. Надалі деревообробництво в художній промисловості так і залишилось при артілях, майстри самі виконували всю роботу від початку до кінця. При артілях почали створюватись навчальні заклади, які навчали молодь. Після їх завер-

шення випускники залишались працювати і вже з часом отримували кваліфікацію робітника і розряд, якій надавав можливість професійного зростання і удосконалення свого професійного рівня. Коли робота була виконана, Голова артілі збирав її і відвозив на склад, а вже після – на продаж до ярмарку, де проходив збут продукції. Коли артіль отримувала виторг, майстрам виплачували зарплатню [2].

Наступним кроком після кооперації у художній промисловості стала мануфактура (розподіл праці), у якої вже був власник-поміщик, створювались робочі приміщення, де майстри працювали кожен за своєю спеціальністю. Мануфактури, купували сировину, її переробляли і виконували вироби: тканину, килими, речі повсякденного вжитку. Гончарні мануфактури добували глину, підвозили її у робочі цехи, виготовляли вироби і розмальовували.

Наприкінці XIX – початку XX століття у промисловості відбулись зміни і мануфактури замінили фабрики, які були обладнані машинами. На фабриках майстер почав працювати на машині, ручна праця займала менше часу, тим самим зростає продуктивність праці і виготовлення речей виконувалось швидше і в більшій кількості. Вироби випускались великими партіями для масового споживача за прийнятну ціну. При фабриках залишались майстри ручної роботи (надомники) вони і надалі виконували ексклюзивні речі, які були коштовними і мали високий естетичний рівень.

Навчальні заклади, які на початку були при артілях, отримали права училищ і випускали кваліфікованих працівників «майстрів-художників» художньої промисловості за різними кваліфікаціями (ткацтва, вишивки, кераміки, деревообробки, металу). Після завершення випускники художніх училищ мали направлення на різні виробництва художньої промисловості, що призвело до масштабного розвитку художньої-промисловості з унікальним надбанням технік виконання усіх виробів художньої промисловості, які слугували неозорним розмаїттям художніх, зображальних елементів, поєднуючи в собі комбінації колористичних мотивів, фактуру і тональність. На початку 60-х років XX століття всі фабрики художніх промислів увійшли в концерн «Укрхудожпром», який затверджував на художній раді експериментальні роботи масового виробництва та невеликі партії випуску речей художньої промисловості. Фабрики відвідували всесоюзні і міжнародні виставки, ярмарки, як в СРСР, так і за кордоном, отримували дипломи, мали досягнення та професійний розвиток.

Головний комітет виставки досягнень народного господарства ССРСР нагородив дипломом третього ступеня Крелевецьку ордену «Знак пошани» фабрику художнього ткацтва Мінмісцепрому УССР 18.12.1987 р. [1]

1. Дипломом Третього ступеня Головного комітету ВДНГ ССРСР Крелевецької ордену «Знак пошани» фабрики художнього ткацтва Мінмісцепрому УССР від 18.12.1987 р.

ДИПЛОМ
ТРЕТЬОГО СТУПЕНЯ
ГОЛОВНИЙ КОМІТЕТ
ВИСТАВКИ ДОСЯГНЕННЯ
НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА
СРСР
НАГОРОДЖУЄ ЦИМ ДИПЛОМОМ
Кролевецьку
ордена «Знак Пошани»
фабрику
художнього ткацтва
Мінмістпрому УРСР
Постанова № 1302-Н від 18.12.1987 р.
Москва
№ 1793 Головний комітет Виставки досягнень
народного господарства СРСР
Печатка [1].

Расчет

в валюте по итогам участия в выставке
в г. Ванкувере /Канада/ объединения Укрхудожпром
/август-сентябрь 1992 г. /

1. Перечислено в ТПП	-	
2. Стоимость транспортировки груза в Канаду по предвари- тельной стоимости в договоре /7,0 куб. м. /	-	1372 долл. США (1968)
3. Дополнительные затраты на транспортировку /по факти- ческим расходам/	-	1116 долл. США (158) 14 ² 354
4. Проезд Нью-Йорк - Ванкувер - Нью-Йорк	-	2500 долл. США
5. Транспортные расходы в Нью-Йорке	-	90 долл. США
6. Проезд Киев - Нью-Йорк - Киев	-	4130 долл. США

Главный бухгалтер
ТПП Украины

Н. Д. Гавриленко

**2. Розрахунок у валюті за підсумками участі виставки у Ванкувері (Канада)
об'єднання Укрхудожпром (серпень – вересень 1992 року).**

Розрахунок

*у валюті за підсумками участі у виставці у м. Ванкувер (Канада) об'єднання «Укрхудожпром»
(серпень–вересень 1992 р.)*

1. *Перераховано в ТПП.*
2. *Вартість транспортування вантажу в Канаду за попередньою вартістю у договорі (7.0 куб. м.) – 1372 дол. США.*
3. *Додаткові витрати на транспортування (за фактичними витратами) – 1116 дол. США.*
4. *Нью-Йорк – Ванкувер – Нью-Йорк – 2500 дол. США.*
5. *Транспортні витрати у Нью-Йорку – 90 дол. США.*
6. *Проїзд Київ – Нью-Йорк – Київ – 4130 дол. США.*

Головний бухгалтер ТПП України

Н. Д. Гавриленко [1].

Наукова новизна полягає у розкритті нових фактів та ґрунтовному аналізі документів щодо діяльності виробничо-художнього об'єднання «Укрхудожпром». На основі результатів історичного дослідження можемо зробити висновки, що саме у продовж шістдесяті років держава підтримувала та сприяла розвитку художньої промисловості на території України, в артілях створювались фабрики і об'єднання, які надавали можливість випуску масового виробництва, в яких працювали цехи з майстрами ручної роботи, надомники, які створювали високоцінні вироби в ткацтві, килимарстві, вишивці, кераміці, різьбленні по дереву, петриківському розписі та інші. Всі виробництва «Укрхудожпром» відвідували всесоюзні і міжнародні виставки, ярмарки, як в СРСР, так і за кордоном, отримували дипломи, мали досягнення та професійний розвиток.

Останнє десятиріччя ХХ століття відзначилось стрімким спадом діяльності народних художніх промислів. Більшість організацій припинили своє існування. Це відбулося насамперед внаслідок скорочення виробництва, незадовільного матеріально-технічного постачання (а отже, обмеженню творчих можливостей талановитих майстрів), непосильної системи оподаткування, значному підвищенню плати за енергоносії, відсутності ринків збуту тощо. У системі народних художніх промислів втрачені сотні підприємств та десятки тисяч високопрофесійних майстрів. З етномистецтвознавчої карти незалежної України зникли історичні центри народних художніх промислів – підприємства з унікальним обладнанням, технологічними процесами і високообдарованими художниками. Незважаючи на важкі умови, майстри декоративно-прикладного мистецтва продовжують працювати на території України. Про це свідчать творчі роботи майстрів, які викладають у навчальних закладах, беруть участь у регіональних, Всеукраїнських та міжнародних виставках і т.д. Тим самим плідно, яскраво і талановито продовжують і збагачують традиції вітчизняного народного мистецтва.

Література

1. Архів власних збережень А. Варивончик
2. Бабенка О. О. Інформація, отримана з архіву Решетилівської артілі.
3. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация. Київ, 1934. 67 с.
4. Вишивка кінця ХІХ – початку ХХ століття [Електронний ресурс] // Кара-Васильєва Т. Українська вишивка. – Київ: Либідь, 2005. Режим доступу: <http://about-ukraine.com/index.php?text=69137>. Назва з екрана.
5. Жук А. К. Українські народні килими (ХVІІ – поч. ХХ ст.). Київ : Наук. думка, 1966. 151 с.
6. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / [відп. ред. Я. Запаско]. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1969. 190 с.

References

1. Archive of own preserves A. Varivonchik (n. d.).
2. Babenko, O. (n. d.). Information obtained from the archive of Reshetylivska Artel.
3. Biletska, V. (1934). Ukrainian shirts, their types, evolution, and ornamentation. V. Biletska. Kyiv [in Ukrainian].
4. Embroidery of the end of XIX - beginning of XX century. (2005). Kara-Vasiliev T. Ukrainian embroidery. Kyiv: Lybid. Retrieved from: <http://about-ukraine.com/index.php?text=69137>. Title from the screen. [in Ukrainian].
5. Zhuk, A.K. (1966). Ukrainian folk carpets (XVII - early XX centuries). A.K. Zhuk. Kyiv: Science opinion [in Ukrainian].
6. Essays on the history of Ukrainian arts and crafts. (1969). [op. Ed. J. Zapasco]. Lviv: View of Lviv. Un-th. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.04.2019 р.